

Kint és bent

Megszólítási formulák a 17. és 18. századi angol levelekben

Absztrakt

Jelen tanulmány a Korai Angol Levelek Korpuszában (Corpus of Early English Correspondence) fellelhető 17. és 18. századi személyes levelek megszólítási formákkal foglalkozik szociopragmatikai nézőpontból a levelek külsején és belsejében található formulák összehasonlításával. A szélesebb szociális perspektíva biztosítása érdekében továbbá, a kutatás kérdései kiterjednek a megszólítási formulák személyes és nyilvános vetületeire, valamint a levél szerzője és címzettje közötti különböző résztvevői szerepek hatására. A megszólítási formák elemzése Bell (1984, 2001) hallgatóságra tervezés modelljének, valamint Brown és Levinson (1987) udvariasság elméletének alkalmazásával történt. A kutatás kimutatta, hogy a levél belsejében található megszólítást általában a levél írója és címzettje közötti relatív hatalmi viszonyok határozzák meg. A levél külsején található címzésben ugyanakkor a levél írója, úgy tűnik, mind a címzett, mind pedig a hallgatóság lehetséges véleményét és reakcióit figyelembe vette.

1 Bevezetés

A levelek a 17. és 18. századi emberek kommunikációjának fontos részét képezték. A levélíró és a címzett, akár csak ma, központi szerepet játszottak a levelezésben, ami az esetek többségében befolyásolta a levelek megfogalmazását és a szöválasztást. A korai Angliában azonban általános volt, hogy a leveleket hangosan felolvasták a közeli barátoknak és családtagoknak, továbbá mivel a postaszolgálat sem volt kimondottan a levélkézbesítés legbiztonságosabb módja, ezért néha nem csak a levelek külső, de néha belső tartalma is idegenek kíváncsi pillantásainak volt kitéve. Ahelyett, hogy a levelezés entre quatre yeux zajlott volna, a valóságban ez entre six, huit vagy akár dix yeux is történhetett.

Jelen tanulmányban a levelek egy jellegzetes sajátosságával foglalkozom, melyben a levél írója elismeri és méltányolja közönségét, nevezetesen a levelek megszólítási formáinak használatával. „Belső” megszólítási formáknak azok az alakok tekinthetők, amelyek akár a levél elején, akár magában a levélben a címzettet szólítják meg, míg „külső” megszólítási formán azokat a címzési formulákat értem, amelyeket a levelek hátsó (külső) oldalára írtak. Ezeket többnyire privát olvasásra (a levél címzettjének) és nyilvános olvasásra (például a levél kézbesítőjének) egyaránt szánták.

A tanulmány anyagát a Korai Angol Levelek Korpusza (az angol név után ECCE) adta, amely 1410k és 1680 között keletkezett személyes leveleket tartalmaz, amelyet az 1681 és 1800 közötti időszakot lefedő levélanyaggal is kibővítettek, illetve kiegészítettek. Jelen tanulmányban azonban csak a 17. és 18. századi levelek vizsgálatára szorítkozom, de a korpusz természetesen lehetővé tenné a megszólítási és a címzési formulák korábbi és későbbi fejlődésének vizsgálatát is (a késő középkor és korai modern angol szövegek vizsgálatát l. Nevala 1998, 2003).

A megszólítási formákat elsősorban Bell (1984, 2001) hallgatóságra tervezés modelljének, valamint Brown és Levinson (1987) udvariassági elméletének alkalmazásával elemeztem. Kutatásomban a levelezésekben használt megszólító formulák személyes és nyilvános vetületeit, valamint a különböző, levélíró és címzett között feltételezhető (vélt vagy valós) résztvevői szerepek hatását vizsgáltam. Céлом volt továbbá, hogy következtetéseimet szélesebb szociális perspektívában helyezzem, valamint hogy összevessem a valóban használt megszólítási formákat a levélíró-kézikönyvekben talált útmutatásokkal, amelyek használata a 17. és a 18. században egyre népszerűbbé vált.

2 A megszólítások használatának szociális háttere a 17. és 18. században

2.1 Az angol társadalom: a személyesség és a nyilvánosság fogalmai

A 17. századi angol társadalom olyannyira strukturált és hierarchikus volt, hogy még az is meg volt határozva, hogy mit illik mondani személyes találkozások alkalmával vagy éppen, hogy hová szabad ülni a templomban (Wrightson 1982: 17). A hatalmi létra legtetijén az arisztokrácia és a nemesség állt, így a földbirtokosok érdekei érvényesültek az alsóbb,

szegényebb osztályokkal szemben. A társadalmi rétegek szigorúan meghatározottak voltak, amit például Sir Thomas Smith egy nemesemberről adott leírása, miszerint a nemesember „kétkezi munkát nem kell végezzen... és ... nagyságos úrnak hívatatják, amely megnevezéssel az emberek a főrendbelieket és nemesembereket illetik”, kitűnően példázza a nemesség és a dolgozó osztályok közötti alapvető különbségeket (Coward 1994: 45; további részletes vizsgálatokért a kora modern kori Anglia társadalmi rétegződéséről l. még Nevalainen és Raumolin–Brunberg 1995, 1996 szerk., 2003). A közeli családtagoknak jelentősebb hatásuk volt a társadalmi pozícióra, mint például, ha az ember akármilyen befolyásos embert ismert a magasabb osztályokból. Mivel az akkori társadalom nagymértékben patriarchális volt, a család volt minden bizonnyal az elsődleges háttér, amelyből kiindulva a 17. században az emberek megtanulták a hatalom és a státusz fogalmait.¹

A középnemesség idővel azonban egyre nagyobb vagyont szerzett, és növekvő hatalmuk miatt a 17. század utolsó évtizedeire, már egy külön földbirtokos osztálynak számítottak (Briggs 1999: 160). A 18. századi Angliában így új társadalmi berendezkedés alakult ki: egy köznemesi réteg ékelődött a felső és alsóbb osztályok közé. Azonban, ahogy az már korábban is megszokott volt, a 18. századi társadalmat is a státusz, a hierarchia; a rangok és a rendek határozták meg (Webb 1980: 29). A helyes viselkedés és a társadalmi értelmében vett udvariasság szabályait meg kellett tanulni, amit a felvilágosult társadalom közemberekre és elitre való tagolódása még tovább nehezített, ám a beavatottak és a tudatlanok közötti kulturális megkülönböztetés már a 17. században is megfigyelhető volt (Wrightson 1982: 220). A korban számottevő volt a társadalmi mobilitás, habár az alacsonyabb származású tehetséges embereket csak leereszkedő módon fogadták be az előkelő világba (Porter 1990: 49; 2000: 365). Mindemellett a haladás, legyen az társadalmi feltörekvés vagy egyéni előmenetel, nagy reménnyel töltötte el az alsóbb osztályok tagjait, ahogy Porter (2000: 370) fogalmaz „a ma közembere talán a holnap előkelője lesz”.² Különböző klubok és társaságok alakultak, a tudományt pedig nyilvános előadásokkal próbálták népszerűsíteni: a „népet” fáradhatatlanul oktatták a „felvilágosultak”.

A korban a „nyilvános” és a „személyes” fogalmak nem feltétlenül voltak szembenálló eszmék. Munck (2000: 198–9) leírja, hogy a családi diszkréció a 18. században például nem

¹ Természetesen a megszólítási formák használata a családon belül is társadalmi szabályok által meghatározott volt, ami azt jelentette, hogy a feleségnek és a gyerekeknek nem volt meg ugyanaz a szabadsága, mint a család fejének például a keresztnév és becenevük használatában. Houlbrooke (1984: 32–4) ugyanakkor megjegyzi, hogy a késő humanista ideológia némileg megváltoztatta a korábbi szemléletet abban az értelemben, hogy a családi szeretet és a vonzalom érzéseinek kifejezését a házastársi kötelek egyfajta megerősítésének tekintették. Wall (2001: 80) továbbá megjegyzi, hogy ezzel párhuzamosan a megszólítások stílusa is fokozatosan megváltozott a 17. század folyamán; például a kedveskedő kifejezések és a becenevek elkezdtek gyarapodni a feleségek férjüknek írt leveliben (részletesebb nyelvtörténeti vizsgálatokért l. Nevala 2002, 2003).

² Az „előkelő” szó itt egyenértékűnek tekinthető a „gálánssal” és az „lovagiassal”. Amint Frizmaurice (2000: 10) írja, az előkelőség a korai Angliában „a helyes viselkedés ismérveként” volt felfogható. Burke (2000: 39–40) ugyancsak megjegyzi, hogy a 18. századi Angliában a középosztály tagjai az előkelő beszédmódot azért használták (más olyan eszközökkel együtt, mint pl. a kiejtés vagy a szókincs), hogy a felsőbb rétegekhez való tartozásuk látszatát keltsék. Az előkelő nyelv, természetesen, a felsőbb osztályok tagjai között lehetett a társadalmi elkülönülés eszköze is, amely által megkülönböztethették magukat alárendeltjeiktől, ami Burke (2000: 47) szerint „a rang külső jeleinek gyengülésére adott válaszreakcióként értelmezhető”.

ugyanazt jelentette, mint ma: a személyes tér társadalmi kontrollnak volt kitéve. A „személyes” – Rousseau ideológiáját követve – titkolózót és pártoskodót jelentett a „nyilvános” viszont a közjával asszociálták. A személyek közötti közvetlen kommunikációban azonban (mint például a levelek esetében) a „személyes” és a „nyilvános” inkább elkülönülő, mint érintkező stíluseszmék voltak. Fitzmaurice (2002: 208) is ugyanezen a véleményen van például akkor, amikor azt jegyzi meg, hogy „elmozdulás figyelhető meg a nyilvános helyen folytatott beszélgetésektől a magánlevelezés felé”, amire Lady Mary Wortley Montagu és jövődöbéli férje udvarló levélváltásait hozza példának.³ A hírnév ugyanakkor még mindig rendkívül fontos volt, elsősorban a nők esetében, amelyet mindenféle intim vágyódásaik elé kellett helyezniük. Szerencsére a 18. században a nők már nem voltak annyira az írások és a másolók kegyeire bízva, mint a korábbi évszázadokban, mivel a 17. században a növekvő női írástudás nagyobb bizalmasságot tett lehetővé (Daybell 2001: 7). Kérdéses ugyanakkor, hogy ezek a levelek mennyire voltak „személyesek” a szó szigorúan vett értelmében, mivel a 17. századi leveleket még mindig gyakran felolvasták a család, a közeli barátok és szomszédok előtt, valamint a 18. században a személyes és a nyilvános fogalmak közötti kapcsolatot az úgynevezett utazó levelek még jobban árnyalták, mivel ezeket széles körben terjesztették. Ezeket a szempontokat részletesebben a 6.3 részben fejtem ki.

2.2 A levélíró-kézikönyvek

Chartier et al. (1997: 21) szerint a levélírási gyakorlat a diszkráció és a „szociális” családi kapcsolatok, valamint a spontaneitás és a meghatározottság közötti feszültség színteréül szolgáltak. Azt hihetnénk, hogy a kor Angliájában az emberek engedelmesen követték mindenféle instrukciót, amit csak a levélírás művészetével kapcsolatban kaptak, a valóságban viszont volt lehetőség a személyes preferenciára, vagy ahogy Irving (1955: 16) fogalmaz: a „masszív individualizmusra”.

Levélíró-kézikönyveket azonban egyre szélesebb körben használtak a 17. századtól kezdve elsősorban a felsőbb, de a 18. században már az alsóbb rétegek körében is. A 17. század elején levélíró-kézikönyveket főleg franciáról fordítottak, de a század végén már az angolok szerzők által angol uraknak és hölgyeknek írt segédkönyvek is egyre nagyobb teret hódítottak. Az egyik legnépszerűbb levélíró-kézikönyv, amely hét módosított kiadást ért meg, az 1640-es Illendőségek iskolája (Academy of Complement) részben Puget de la Serre jól ismert és használt *Le Secrétaire de la Cour* (1625) és *Le Secrétaire de la Mode*⁴ (1640) című műveit tartalmazta. A könyv az „ékekszólás gyöngyeinek” nevezett példamondatokat kínált, amelyek természetesen illő megszólítási formákat, csakúgy mint mintaleveleket egyaránt

³ Redford (1986: 44) megjegyzi, hogy Lady Mary Wortley Montagu későbbi leveleiben francia kifejezéseket használt, ha bensőséges érzéseket akart kifejezni, mint például a szenvedélyt, amit az angoloktól meglehetősen távol állónak tekintette. A Lady valójában azt írta Alexander Pope-nak, hogy az angol nyelvet alkalmatlannak tartja „az ilyen heves szenvedély” kifejezésére, mivel az angolok maguk csak ritkán éreznek így.

⁴ Divatbeli tanácsos (*The Secretary of Fashion*) címmel John Massinger ugyancsak lefordította angolra 1640-ben (l. még Robertson 1943: 43–4)

tartalmazott.⁵ Ezek között a levelek között mindenféle típus megtalálható volt a bocsánatkérőtől a sóvárgó szerelmes leveléig (Hornbeak 1934: 57–8; Robertson 1943: 48). De la Serre későbbi követői, mint például Edward Phillips A gavallér iskolája (The Beau's Academy) (1658), John Hill A fiatal tanácsos kalauza (The Young Secretary's Guide) (1687) és Samuel Richardson Bizalmas levelek (Familiar Letters) (1741) című művei a „szerény” olvasót olyan témájú szerelmeslevél mintákkal látták el, mint például a „Katona a kedvesének”, a „Matróz gyönyörűségének Wappingba”, illetve olyan témájú üzleti leveleket tartalmaztak, mint a „Levél a szolgától mesterének” vagy az „üzletét éppen elindító falusi vándorárus a városi kereskedőnek felajánlott levele”.

A levélírási utasítások társadalmilag kötöttek voltak, ezt a ténytet pedig az olvasó számára is egyértelművé tették. A tartalommal kapcsolatban a levélírótól elvárták, hogy figyelembe vegye a helyes viselkedést szabályait a levél más részeiben is, például amikor kiválasztja a megszólítási forma, illetve az aláírás aktuális elhelyezkedését. De la Serre szerint a megszólítás és a szöveg törzse közötti nagy távolság a különlegesen nagy tisztelet jele, és ugyanez igaz volt az aláírás szöveghez képest elfoglalt helyzetére is (Goldberg 1990: 253; Chartier et al. 1997: 75–6). Ha ezeket a levélíró elmulasztotta, akkor az a tiszteletlenség jele volt. A levél másik oldalán ugyanezt a szabályt alkalmazták, tehát ha a levél egy magas rangú személynek íródott, akkor meglehetősen nagy helyet kellett hagyni címzés első és második sora között. A címzett státuszát továbbá a levél külső vagy belső oldalára írt rövidített vagy teljesen kiírt név is mutatta, elsősorban az alsóbb osztályok tagjainál.

A címzésnek ezen kívül más formai megkötései is voltak. De la Serre arra inti a levélírókat, hogy a rokoni megnevezéseket ne használjanak a külső címzésben, mivel a korban nem volt ildomos, hogy a levél kézbesítője tudja a címzett és az író közötti kapcsolat természetét. A társadalmi rang jelzése ugyanakkor a címzés és a megszólítás kötelező része volt, ahogy de la Serre megfogalmazta a megnevezés legyen olyan, amilyen a címzettet „megilleti, vagy szeretné, hogy megillessen” (Nevalainen and Raumolin–Brunberg 1995: 547).

De la Serre könyvének egy nőknek szánt jogutóda Hannah Woolley Az úriasszony kézikönyve (The Gentlewoman's Companion) című munkája (1675) nem csak számos mintalevelet, de a levél egyes részeire vonatkozó részletes leírásokat is tartalmazott. Woolley a megnevezést két részre osztotta, címzésre és aláírásra. A címzésbe tartozott a címzett megnevezése a levél külső felületén, amely a címzett nevét, rangját és titulását tartalmazta, valamint a levél belsejében található megszólítás, amelyet már bizalmasabb (mindig a címzettnek megfelelő) megszólítási formák alkottak. Egy helyen a szerző ezt tanácsolja olvasójának: „Nevetséges lenne, ha valaki úgy írna feljebbvalójának, mint bizalmasának tenné, és ami egy koros vagy egy rangos embernek megfelelő, az kacagtató egy egyenrangú vagy alacsonyabb rangú emberre; bizonyos, hogy ne használjunk ugyanolyan kifejezést egy katona megnevezésére, mint amit egy tudós vagy hölgy esetében használnánk” (Woolley 1675: 228).

⁵ Tanskanen (1996: 147, n. 3; valamint l. még Tanskanen 2003) rámutatott arra, hogy a mintalevelek a klasszikusok leveleinek korai fordításaitól a kézikönyv szerzőjének megkonstruált leveleiig terjedhettek. Különösen a 18. században a levélíró-kézikönyvek gyakran a korábbi kézikönyvek válogatását nyújtották, így a mintalevelek két vagy akár több különböző kézikönyvből is származhattak.

Hill levélíró-kézikönyve, csakúgy mint a jól ismert Fiatal tanácsos kalauza (The Secretary's Guide; London kiadás, 1721) a növekvő bizalmasság egy új trendjét vezette be a megszólításokban, elsősorban a barátok és más hatalmi szempontból egyenrangú felek levelezésében. Habár az apák megszólítása még mindig „legkegyelmesebb édesapám” vagy „tisztelt édesapám” kellett, hogy legyen a barátokat már lehetett „kedves Harry”-nek szólítani a korábban javasolt „legszívélyesebb barátom” helyet. A kedves megszólítására használt formulák többek között a „szívem kedves úrnője” vagy a „szívem szép meghódítója” voltak (Woolley 1675: 233; Hornbeak 1934: 86, 90, 97–8, 107); hasonló megszólítások (kevésbé prózai kézikönyvekben) viszont már a 17. században megjelentek. Világos azonban, hogy az ilyen típusú bizalmas megszólítások nem terjedtek el nagy számban a társadalmilag alárendelt vagy távoli címzetteknek írt levelekben. A késő modern kor társadalmi miliője túlságosan hierarchikus volt ahhoz, hogy az ilyen kedveskedő formák használatát minden társadalmi szinten lehetővé tegye.

3 A megszólítási formák vizsgálatának lehetőségei

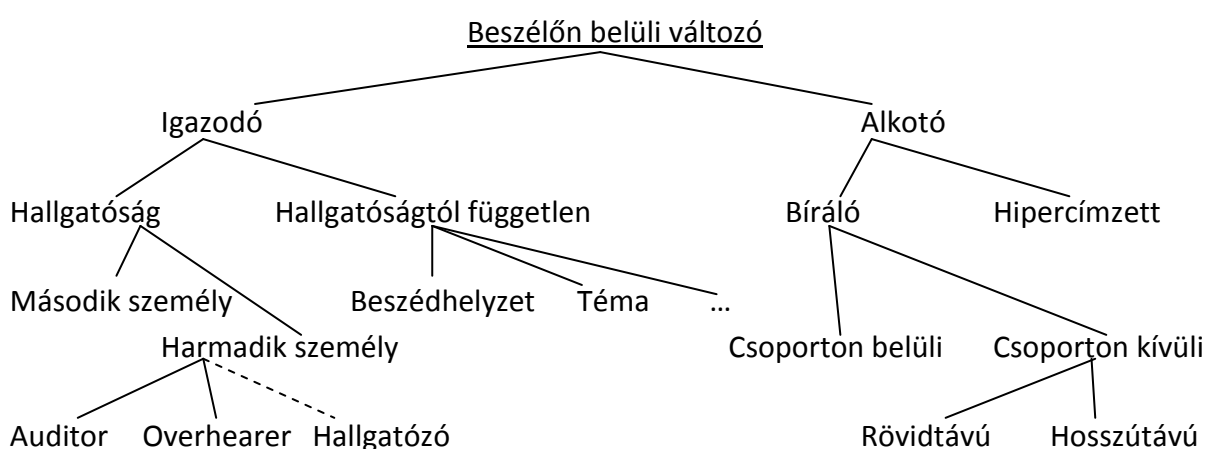
3.1 Részvevők akcióban: Hallgatóságra tervezés

A kommunikációnak – és ez alól a levélírás sem kivétel – gyakran számos résztvevője van. Bell (1984, 2001) nyelvváltozatokkal foglalkozó szociolingvisztikai modellje egy olyan nézőpontot vezet be, amelyben a stílust egy aktív és interaktív jelenségként az emberi tényezőhöz köthető jellemzőnek tekinti, és nem különböző mechanizmusok által létrehozott eredményként kezeli. Bell modelljében az alapvető dichotómia áll fenn a nyelvi (linguistic) és a nyelven túli (extralinguistic) változók között, amelyek közül az utóbbi még két külön kategóriára osztható. A beszélők közötti változók (inter-speaker variation) voltaképpen az emberek nyelvhasználata mögött meghúzódó társadalmi meghatározottságot jelenti, amely olyan tényezőket tartalmaz, mint az osztály, a kor, a nem és az etnikum. A beszélőn belüli változó (intra-speaker variation) másrészt viszont a nyelvhasználat stilisztikai oldalát ragadja meg, amely viszont olyan tényezőket tartalmaz, mint a téma és a beszédhelyzet. Ezek a kategóriák azonban nem függetlenek, kölcsönösen függnék egymástól, mivel a stilisztikai változók a társadalmi változókból erednek, illetve azokat visszhangozzák (ez az úgynevezett „stílus axióma”, l. Bell 1984: 151; 2001: 145).

A dimenziók közötti összefüggések továbbá a hallgatóságra tervezés modelljének alapjául szolgálnak. A megnyilatkozók és a hallgatók egyformán fontos összetevői a dialogikus folyamatnak, ami abból a megfontolásból eredeztethető, hogy a beszélők megnyilatkozásukat a hallgatóság reakcióihoz igazítják. A hallgatóság legfontosabb szereplője a címzett, aki általában ismert, jelenléte jóváhagyott és a beszélő megszólítja. A társalgásnak még részese lehet az auditor, akinek a személye ismert és a jelenléte jóváhagyott, de a beszélő nem szólítja meg, míg azoknak a jelenléte nem jóváhagyott, akik csak véletlenül tanúi egy beszélgetésnek (overhearer). A hallgatózóknak a jelenléte pedig nemcsak, hogy nem jóváhagyott, de nem is ismert a társalgásban. A fenti alkotóelemek a kommunikáció úgynevezett igazodó (responsive) dimenziójához tartoznak, szemben a nyelv

alkotó (initiative) dimenziójával, amelyben stílus egy dinamikus erőként értelmezhető, mivel újrastrukturálja az adott kommunikációs szituációt.

Az igazodó tengely olyan nem a hallgatósághoz köthető stílustervezési stratégiákat is magába foglal, amelyek a téma vagy a címzett megváltozása miatt vezetnek egy másik nyelvváltozat használatához. Az ember például más stílust használ, ha egy kollégájával beszél a munkahelyén, mint amikor otthon a családjával; de valószínűleg másféleképpen fog politikáról beszélni, mint amikor pletykálgodik. Bell (1984: 161ff) különbséget tesz a stílusváltozat ezen szintje és az alkalmazkodási modell (accomodation model) között, amely a beszélőnek azt az alkalmazkodási képességét mutatja, amivel az elfogadás érdekében képes a megnyilatkozását a címzethez igazítani (az alkalmazkodási elmületről l. még Coupland & Giles 1988). A stílus igazodó és alkotó tengelye az 1. ábrán látható.

Ahogy az ábrán (1. ábra) látható, Bell az alkotó tengelyt két további párhuzamos tengelyre, a bírálóra és a hipercímzettre osztja. Az alkotó konvergencia (hipercímzett) a normának tekinthető, míg az alkotó divergencia (bíráló) inkább kivételként értelmezhető. Hipercímzett-eltolódás akkor figyelhető meg például, amikor a beszélő megnyilatkozását a címzett stílusához igazítja annak érdekében, hogy a címzettet közelebb hozza magához. A bírálók, viszont olyan harmadik személyek, akik a társalgásban fizikailag nincsenek jelen, de ennek ellenére befolyásolják a beszélő nyelvhasználatát. A bírálóhoz való igazodás azt jelenti, hogy a beszélő stílusa olyan módon változik meg, mintha megnyilatkozását a hallgatóság helyett inkább egy külső bírálóhoz igazítaná.

A bírálóhoz való igazodás továbbá csoporton belüli és csoporton kívüli alkategóriákra osztható. A csoporton belüli bírálóhoz való igazodás esetében a beszélő egy külső személlyel azonosul, és ezáltal elfordul közvetlen címzettjétől. A csoporton kívüli bírálóhoz igazodás viszont abban a helyzetben áll fenn, amikor a beszélő el próbál távolodni saját beszédstílusától annak érdekében, hogy egy külső csoport nyelvi jellemzőit magára öltse. A két elmozdulás közötti fontos különbség, hogy csoporton belüli igazodás esetében a beszélő és a címzett nem ért egyet a bírálóval, míg a csoporton kívüli igazodásnál a résztvevők egyetértenek a kérdéses autoritás hatásával.

3.2 Udvariassági implikátúrák

A hallgatósághoz való igazodás viszont nem merül ki a stílusregiszterek elmozdulásában, hiszen az olyan pragmatikai tényezők, mint például a megszólítási formák, illetve az udvariassági stratégiák egyaránt részét képezik. Az alkalmazkodási modellel kapcsolatban elmondható, hogy Bell csoporton belüli és csoporton kívüli divergencia értelmezése a bírálóhoz való igazodással kapcsolatban, összhangba hozható a nyelvhasználati stratégiákkal és az arculatfenyegető cselekvésekkel, amelyeket Brown és Levinson (1987) is kifejtenek udvariassági elméletükben. Az elmélet egyik alapvető funkciója az, hogy az „udvarias barátságosság” és az „udvarias távolságtartás” fogalmait egyetlen struktúrában kapcsolja össze (Brown és Levinson 1987: 283), amely a hallgatóságot is magába foglalja. Bell igazodó- és alkotó-stíluseltolódás fogalmai alapvetően hasonlítanak Brown és Levinson pozitív és negatív udvariassági stratégiáinak meghatározására abban az értelemben, hogy a stílus vagy a nyelv képes megváltoztatni a beszélő és a címzett közötti távolságot.

Mindkét elmélet továbbá azon az elgondoláson alapul, hogy a beszélő egy értelmes lény, aki tisztában van (beszéd)cselekvéseinek más emberekre tett hatásával. Brown és Levinson (1987: 62) ezt úgy fogalmazzák meg, hogy „az ember személyiségének a diskurzusban megjelenő legszembevetőbb aspektusa az, amit a többi résztvevőtől elvár”. Bell hasonlóan a beszélő a hallgatóság reakcióihoz való alkalmazkodás tevékeny képességét emeli ki, valamint megjegyzi, hogy az alkalmazkodás kimutatása elsősorban egy hallgatóság által irányított viselkedés, amely extrém stíluselmozdulásokat eredményezhet (Bell 1984: 156).

Fitzmaurice (2002: 43) ugyancsak megjegyzi, hogy az emberek megszólítási módjának változója mindig is a szociális kapcsolat, álláspont, valamint a címzett, és ezáltal a hallgatóság jelölőjének számított. Az episztoláris műfajban a megszólítási formula lehet pozitívan udvarias, negatívan udvarias, illetve a kettő keveréke. A címzett pozitív arculatát szem előtt tartó megszólítások általában informális és bensőséges formulákat használnak, például keresztnévket és beceneveket, a negatív udvariasság viszont elsősorban a titulusok és dicsérő formulák használatában nyilvánul meg.

A kor levélírójának különösen érzékenynek kell lennie a társadalmi és a hierarchikus tényezőkre, amelyek a megszólítási formák használatát befolyásolták. Ahogy már a 2.1 részben láttuk a társadalmi korlátok és az udvariasság látszanának fenntartása minden egyes nyelvi megnyilvánulás háttérében jelen volt. Az udvariassági elméletben a társadalmi státusz és a tekintély egyaránt a hatalom és a távolság változói (Brown és Levinson 1987: 80). A relatív hatalmi erőviszonyok szempontjából feljebbvalók általában elsőbbséget élveznek az alárendeltekkel szemben, ami elsősorban abban nyilvánul meg, hogy használhatnak a pozitív udvariasság kategóriájába eső megszólítási formákat még akkor is, ha a felek között kicsi a társadalmi távolság. A korai és késő modern Angliában, ahogy sok más mai társadalomban is, ahol a társadalmi érintkezések legtöbbször a hatalmi erőviszonyok határozzák meg, aszimmetria figyelhető meg, mivel a feljebbvalókkal szemben az alárendeltek negatív udvariasságot használnak.

Az egyenrangú státusz, mind a távolság, mind pedig a hatalom tekintetében, úgy tűnik, bizonyos szintig befolyásolja a megszólítások használatát. Ha a hatalom és a távolság tekintetében kicsi a különbség a beszélők között, például fiatalabb testvérek esetében, akkor kölcsönös pozitív udvariassági formákat használnak. Ha a hatalmi erőkülönbség kicsi, de a távolság a közeli családtagoknál nagyobb, mint például közeli barátok esetében a pozitív udvariasság nem feltétlenül adott. A korai modern Angliában a szigorú társadalmi hierarchia például arra kényszeríti a levélírókat, hogy pozitív udvariasságról negatív udvariasságra váltson a megszólítási formában, ha a címzett feljebb lépett a társadalmi ranglétrán. A társadalmi mobilitás a távolsági és a hatalmi erőviszonyok mértékét egyaránt megnöveli, így a levélírók címzetthez fűződő kapcsolatának újraértékelésére kényszeríti (további információért a társadalmi mobilitás hatásáról a levelekben megjelenő megszólításokra I. Nevala 1998).

4 Anyag és módszer

Tanulmányom anyagát a Korai Angol Levelek Korpuszából (CEEC) merítettem, amely kibővített verziója 1410 és 1800 között keletkezett személyes leveleket tartalmaz.⁶ Jelen munkámban a korpusznak csak a 17. és a 18. századot lefedő levélanyagát vizsgáltam. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy korábbi vizsgálataim azt mutatták, hogy a 17. század a növekvő bizalmasság korszaka volt, ami a megszólítási formákban is nyomon követhető. Egyik célom ezért annak a megvizsgálása volt, hogy az előbbi megállapítás kiterjeszthető-e a címzésben használt formulákra is, valamint hogy megnézzem a 17. és a 18. század fordulóján lejátszódó társadalmi változások hatással voltak-e bármiféle módon a levelekben használt megszólítási formákra. Össze akartam vetni továbbá a ténylegesen használt megszólítási formákat a levélíró-kézikönyvekben talált megfelelő alakokkal, ugyanis ezek a segédkönyvek a 16. század végéig nem jelentek meg angolul. A statisztikákat az 1. táblázat mutatja.⁷

1. táblázat Anyag a CEEC korpuszból

Keletkezés ideje	Levélgyűjtemény száma	Levelek száma
17. század	30	1857
17. és 18. század	5	439
18. század	11	777
Összesítés	46	3073

⁶ A korpusz 1998-as verzióját a Helsinki Egyetem Anglisztika tanszékének a Szociolingvisztikai és nyelvtörténeti kutatócsoportja állította össze, amely 96 levélgyűjtemény kb. 2,7 millió szavát tartalmazta 1410 és 1681 között. A jelen tanulmányban használt kibővített változat a 18. századig tartalmaz leveleket, de a korpusz folyamatosan bővül (ez idáig több mint egy millió szót tartalmaz). További információkért lásd a projekt honlapját: <http://www.eng.helsinki.fi/varieng/team2> vagy Laitinen (2002) tanulmányát. A mintakorpusz elérhető a második ICAME CD-ROM-on. A korpuszhoz tartozó hivatkozások legtöbbje, amelyet jelen tanulmányomban, illetve más, 1998-as korpuszon alapuló, válogatásaimban használtam, megtalálható Nurmi (1999) és Nevalainen és Raumolin-Brunberg (2003) munkáiban.

⁷ A tanulmányban használt levélgyűjtemények a CEEC kibővített korpuszából a következők: ADDISON, AUSTEN, BARRINGTON, BASIRE, BAXTER, BROWNE, BURNEYF, CHAMPION, CHARLES, CORNWALLIS, COSIN, DARWIN, DEFOE, DODSLEY, EVELYN, FITZHERBERT, FLEMING, FLEMING2, GAWDYL, GIBBON, GIFFARD, HADDOCK, HADDOCK2, HARLEY, HENSLOWE, HOSKYN, HUTTON, JONES, JONSON, KNYVETT, LOWTHER, MARVELL, MELBOURNE, MONTAGU, ORIGINAL3, OXINDEN, PASTONK, PEPYS, PEPYS2, PIERCE, PINNEY, PUREFOY, STAPYLTON, STIFFKEY, STOCKWELL and WILMOT.

Meg kell továbbá jegyezni, hogy a jelen válogatásban szereplő levelek mindegyike tartalmazott megszólítást és címzést is, amely vagy a szerzőknek, vagy a szerkesztőknek köszönhető. Mivel célom volt, hogy olyan levélgyűjteményeket válasszak, amelyek gondosan szerkesztett címzéseket tartalmaznak, ezért azokat a leveleket, amelyek semmiféle a levél külső felületére írt címzést nem használtak, a közvetlen címzésekkel kapcsolatos még további vizsgálatoknak vettem alá. A válogatás bizonyos regiszterekben tovább szűkíthette a vizsgálat anyagát, ugyanis például az uralkodó, az arisztokrácia és a papság által küldött levelek száma a mintában, a középnemesség családi levelezésével szemben, meglehetősen alacsony, ami magának a korpusznak a főnemesség és a köznemesség levelei közötti aszimmetriáját mutatja. Továbbá a fenti kritériumok miatt a kereskedők által írt levelek ugyancsak kimaradtak a vizsgálatból.

A vizsgálat anyagát elsősorban a társadalmi rang szempontjából osztottam szét: a 17. század esetében uralkodói rétegre, arisztokráciára, papságra, köznemességre és mesterségbeliekre, a 18. században pedig felsőbb (uralkodói réteg, arisztokrácia, köznemesség), közép (pl. mesterségbeliek) és alsóbb (pl. kézművesek, kereskedők) rangúakra osztottam (követve a CEEC korpusz által használt társadalmi rétegződés-modelleket, a modellekről bővebb információért l. Nevalainen és Raumolin-Brunberg 2003: 136–8). Az anyagot továbbá a relatív hatalmi viszonyok és a társadalmi távolság szempontjából rendeztem el. Alapvetően három kategóriát különítettem el: F (közeli családtagok és más rokonok), TC (közeli barátok) és T (szolgák és egyéb levélírók) kategóriáit. A hatalmi viszonyok szempontjából pedig tovább osztályoztam feljebbvaló alárendeltnek és alárendelt feljebbvalónak küldött levelekre, valamint egyenrangúak közötti levélváltásokra. Ezzel a felosztással célom volt, hogy minden a levelek megszólítása szempontjából lényeges tényezőt feltérképezsek mind tisztán társadalmi szinten (pl. különböző társadalmi osztályok között), mind pedig társalgási szinten (pl. házastársi és egyéb családi kapcsolatok esetében).

5 Megszólítási formák kívül és belül

5.1 A 17. század

5.1.1 Az uralkodó réteg és az arisztokrácia

Ahogy arra számítani lehetett, a 17. századi levelekben a közvetlen megszólítási formák a magasabb osztályok tagjai között a küldő és a címzett közötti távolságtartás miatt csak nagyon kicsi változatosságot mutatnak. Ha összehasonlítjuk a közeli és távoli személyek közötti levélváltásokat, akkor csak néhány számottevő különbséget találunk.

A családi levelekben a feljebbvalók, mint például a férjek, általában a hatalmi alárendeltjeiket (feleségeiket) *asszonyom*nak, illetve *méltóságos asszonyom*nak szólították, esetenként a *kedves feleségem* szerkezet is előfordult, de egyéb rokonsági megnevezések egyáltalán nem voltak általánosak. Az egyenlő hatalmi státuszú és hatalmilag alárendelt személyek ugyancsak használhattak rokonsági megnevezéseket a címzethez fűződő kapcsolatuk függvényében. Az uralkodó réteg leveleiben például a magas társadalmi státusz megnevezése általában része a megszólításnak, ugyanakkor kevert formulák, mint például a

drága herceg és legkedvesebb bátyám/öcsém használható volt hercegi testvérek között, az *uram (Sir)* vagy *őfelsége* pedig a királynak címzett levelekben jelenik meg. A nemesi családokban a gyermekek használhattak rokonsági megnevezéseket szüleikkel és más idősebb rokonokkal szemben (*kedves anyám, kedves néném*), de az *asszonyom* és a *méltóságos asszonyom* ugyancsak megjelenik ebben a kategóriában is. A hódolatteljes megszólítások egyaránt gyakoriak voltak a feleségek nemesi férjeiknek írt leveliben, ahogy az az (1) példában látható is.⁸

- (1) Az utolsó levél, amelyet **méltóságodtól** kaptam, kissé megbotránkoztatott, melyre én nem tudtam miképpen válaszoljak, szándékomban volt írni Anne Willmot asszonynak, hogy közbenjárjon érettem kegyelmednél, de örömmel fogadtam, hogy nagyságod újra kegyelmébe fogadott, mert az én kívánságom is, hogy imígyen maradjon; (Wilmot: 1670k?, Elizabeth Wilmot, 275)

Ha a távoli kapcsolatban lévő levelezőtársak által használt közvetlen megszólításokra tekintünk, akkor megállapítható, hogy kizárólag titulusokat és dicsérő formulákat használtak. A feljebbvalók és az egyenrangúak a *(tisztelt) uram (Sir)*, a *(nemes) + VEZETÉKNÉV + uram (Lord)* és a *méltóságos uram* kifejezéseket használták. A szociálisan bizonytalan alárendeltek, általában a középnemesség tagjai, rendszeresen a jogos, vagy annál nagyobb, tiszteletadási formulákat használtak feljebbvalóik megszólítására, mint például a *tiszteletre méltó/drága asszonyom*, a *legnemesebb grófuram*, a *legnagyobb tiszteletre méltó uram*, a *fenséged* és az *excellenciád*, ahogy az Samuel Machett Katherine Pastonnak írt levelében (2) látható.

- (2) **Én örökön becsült asszonyom** beismerem, hogy több mint vakmerő cselekedet tőlem, hogy levelet merészelek írni a kegyelmed becses személyének mégis remélem, hogy vétkeim meggyónásával (az előbb említett esetben) nagyságod kegyelmetes megértésével megbocsáttatnak (**at your hands**). (Pastonk: 1619, Samuel Machett, 49)

A címzésben használt gyakorlat még szigorúbb volt, mint a közvetlen megszólítások esetében. A családban a feljebbvalók vagy az egyenrangúak által írt levelek megszólításai bár tartalmazhattak némi utalást a levélíró és a címzett közeli kapcsolatára, a címzésben mégis a tiszteletadás gesztusa érzékelhető. A gyermekek, akárcsak más családon belüli alárendeltek, néha a rokonsági megnevezés és a titulus kombinációját használták, mint ahogy a (3) példában, de gyakoribbak voltak az olyan megnevezések, mint az *őméltóságos jó asszony*, vagy egyszerűen a *Rochester grófja*.

- (3) **Az én méltóságos jó anyámnak Johan Barrington asszonynak** Hatfeild Broadoke-ban adassanak [ezek] (Barrington: 1629, Robert Barrington, 51)

⁸ A példák utáni hivatkozások a korpuszban található levélgyűjtemény nevét, a levél keletkezésének idejét, az író nevét és a levélkiadásbeli oldalszámát tartalmazzák.

A címzésben használt megszólításokban a közeli kapcsolatban lévő emberekkel szemben használt formulák nagyban hasonlítottak a távoli viszonyban lévő személyekkel használtakra. Függetlenül a hatalmi viszonyoktól a levélíró olyan egyszerű formulákat használhatott, mint a *Montgomery grófja* vagy a *Sheffield nagyságos úr*, esetleg olyan kifinomult formákra is támaszkodhatott, mint amilyen a (4) példában található, ha a helyzet éppen úgy kívánta, jelen esetben például Ben Jonson kérelemmel fordult a börtönből Robert Cecilhez, Salisbury grófjához.

(4) Leginkább nagylelkűen erényes és háromszorosan becsült gróf Salisburynek
(adassék) (Jonson: 1605, Ben Jonson, 194)

Az eddigi eredmények arra utalnak, hogy a társadalmilag alárendelt helyzetű emberek általában hosszabb és dicsérőbb fordulatokat használnak, mint az királyi feljebbvalók és az egyenrangú nemesek, a téma azonban még további vizsgálatokat igényel. Az alárendeltek leveleiben olyan formulák találhatók, mint a *mély tiszteletre méltó én jóuram Hunsdon méltóságos úr királyi főkamrás úr (Lord)* vagy az *őexcellenciájának Cromwell tábornoknak*, de ez a néhány példa azonban inkább a címzettek társadalmi rangjának és befolyásának megfelelő elismerését mutatja. Valószínű ugyanakkor, hogy ezek a megszólítási formák a magasabb társadalmi osztályok egészében jellemzők voltak, és nem tekinthetők a társadalmi alárendeltség kifejezőeszközeinek.

5.1.2 Papság

Rang tekintetében a papság ugyancsak felsőbb és alsóbb rétegre, továbbá ugyanazokba a kategóriákba osztható, mint az arisztokrácia és a köznemesség, ettől eltekintve azonban úgy döntöttem, hogy ebben a században a papság tagjainak leveleit külön kategóriaként kezelem. Ennek az oka részben az olyan formulák gyakori használatában, mint a *testvér* vagy a *barát*, illetve a papi tisztségek például a *főesperes*, *lelkész* és *püspök* korpuszon belüli magas előfordulási arányban keresendő.

Sajnos, mivel ebből a kategóriából szinte teljesen hiányoznak az igazán szoros kapcsolatban álló levelezőpartnerek, ezért a vizsgálat kizárólag a távolabbi kapcsolatban lévő személyek megszólítására használt formulákra terjed ki. Az egyetlen példát direkt megszólításra rokonok között találjuk a VEZETÉKNÉV + *unokaöcsém* formában a Robert Blakiston által unokaöccsének, John Cosinnak írt levelében.

Általában elmondható, hogy a feljebbvalók és az alárendeltek hasonló formulákat használnak egymás megszólítására. A *kegyelmed*, *én jóuram (Lord)* és a *méltóságod* gyakoriak akár csak az emelkedettebb *igaz tisztelendő uram (Sir)* és az *igaz tisztelendő uram és mély tiszteletre méltó jóuram (Lord)* szerkezetek. Hasonló formulák akkor is előfordulnak, amikor a levél írója és címzettje egyenrangúak, de ebben a kategóriában a megszólítási formák szélesebb skálán mozognak. Az alacsonyabb papság tagjait általában az egyszerű VEZETÉKNÉV + *úr/uram*

megszólítással illették, amelyet egyéb jelzők is bővíthettek, mint például a *jó beszületes Cosin úr (Mr)* esetében, de keresztnemes forma is előfordulhatott, mint például a *jó John*. Az egyik legmeghatározóbb jellemzője a közvetlen megszólításoknak az azonos rangú klérikusok esetében a fent említett *barát* és *testvér* terminusok használata, ami a felek közötti kapcsolat szorosságától is függhetett, de nem feltétlenül. Sokkal jellemzőbb azonban, hogy a közeli barátok sokkal bizalmasabb, kedveskedő kifejezésekkel szólították meg egymást, mint például a *legkedvesebb és tisztelt testvér*. A hasonló emelkedett formák másrészt viszont barátok között is előfordultak, akárcsak John Eliot lelkesztársának, Richard Baxternek írt levelében (5).

(5) Tiszteletre méltó és nagyra becsült az Úrban

Megkaptam (méltóságod) keresztényi és igen szerető levelét, amelyben gyengeségem felőli mély érzésről és szerény indiánok közötti szolgálataimat **legmélyebb** elfogadásáról (ír) (Baxter: 1657, John Eliot, 22)

A *barát* és a *testvér* alakok egyaránt gyakoriak a korabeli megszólításokban. A *testvér* használata meglepően egységes az anyag egészében függetlenül a levélíró és a címzett közötti hatalmi viszonyoktól, mivel ugyanis az *atyá* megfelelőjeként egyaránt használható volt a főpapság tagjainak: püspökök, érsekek megszólítására. A *baráttal* azonban más a helyzet, mivel úgy tűnik, kizárólag egyenrangúak használhatták és elsősorban az alacsonyabb papság tagjai között volt elterjedt. Az ilyen típusú „szolidaritás jelölő” általában emelkedett kifejezésekkel alkottak vegyes szerkezeteket, ahogy az a (6) példában is látható.

(6) Az én tiszteletre méltó barátomnak, Deane Steward úrnak (Mr), King's Chappell főesperesének adassanak ezek, Hollandiában/**Németalföldön**, Brédában vagy Hágében (Cosin: 1651, John Cosin, I, 280)

Egészében véve nem volt számottevő különbség abban, ahogyan a feljebbvalók megszólították alárendeltjeiket, és viszont. Mindenféle kapcsolat esetében általános volt a címzett tisztségének és fokozatának megnevezése, hasonlóképpen a nemesség címzési gyakorlatában megfigyeltekkel, amit az előző részben tárgyaltunk.

5.1.3 Köznemesség és mesteremberek

A vizsgálat anyagában a köznemesség tagjainak és a mesterembereknek a levelei szerepelnek a legnagyobb számban, továbbá ebben a kategóriában a megszólítási formulák különösen széles skálán mozognak különösen a családtagok levelezésében. Ha közelebbről megnézzük a levelekben található megszólításokat, akkor látható, hogy a lehetséges formulák a becenevektől a titulusokig terjednek. Családtagok között nem volt ritka a kedveskedő kifejezések használata, illetve az *igaz kedvesemhez* és a *legkedvesebb szerelmemhez* hasonló formulák használata sem. A becenevek nagy része a családi feljebbvalók családon belüli alárendeltjeiknek: feleségüknek, gyerekeiknek, fiatalabb

rokonaiknak írt leveleiben fordul elő, mint például a *jó Ned*, a *legkedvesebb Besse* és az *én* (*legérdemesebb*) *Benem* szerkezetek esetében. A keresztnév használata a rokonsági viszony megnevezésével vagy vezetéknévvel ugyancsak gyakori (7), de a keresztnév egymagában is állhatott.

(7) Daniell fiam

megkaptam leveledet a könyvekkel, melyeket Burneyeattal küldtél: örömmel hallottam boldogulásodról és nem kevésbé jólétedről. (Fleming: 1651, William Fleming, 17)

A családon belüli alárendeltek is hasonló stratégiákat használtak családi feljebbvalóik megszólítására, ők is a rokoni kapcsolatok megnevezését és különböző olyan kedveskedő formulákat használtak, mint a *jó atyám*, az *én szeretett unokaöcsém* vagy a *kedves szívem*. A megszólítási formák skálája itt is széles, így a rokoni kapcsolat megnevezésén túl a VEZETÉKNÉV + TITULUS formula ugyancsak megtalálható az anyagban, a kapcsolat közelségétől függetlenül. A hatalmi szempontból egyenrangú felek leggyakrabban a rokoni kapcsolat megnevezését használták megszólításképpen például: *becses húgom/nővérem*, *kedves bátyám/öcsém* és *tisztelt kuzin*.

A távolabbi ismerősök leveleiben leggyakrabban a titulus és vezetéknév megnevezését találjuk. A feljebbvalók alárendeltjeiket a következő formulák kombinációjával szólíthatták meg: VEZETÉKNÉV + MESTERSÉG MEGNEVEZÉSE, VEZETÉKNÉV + BECENÉV vagy VEZETÉKNÉV + *barátom*, valamint ezek a szerkezetek még jelzőkkel is kiegészíthetők voltak. A *barátom*, illetve üzlettársak esetén a *társam* kifejezések ugyancsak gyakoriak voltak ebben a kategóriában (l. a példában (8) Lady Brilliana Harley Mrs Wallcote-nak írt levelét). Ha azonban a levél írója egy alárendelt pozícióból írt feljebbvalójának, akkor a megszólításban csak a titulust használta, mint például a *legtiszteltebb uram (Sir)* és az *én örökön tisztelt asszonyom* esetében.

(8) Nagyra becsült és szerelmetes barátom, – ezt szívélyes jócselekedetnek tekintem/ismerem el, és kész vagyok kifejezni hálámat az igaz tisztelet tanúbizonyságaként, és be/elismerem, hogy a te erkölcsi érdényeidért, szeretlek és tisztellek. (Harley: 1642, Brilliana Harley, 184–5)

A címzésben a felek közötti távolság mértékét leggyakrabban a rokoni kapcsolat megnevezése vagy annak hiánya jelzi. A családi kapcsolatban álló személyek mindegyike, függetlenül a belső hatalmi erőviszonyoktól, használt a következő formulákhoz hasonló megszólításokat: az *én legszeretőbb feleségemnek Benedicta Hoskyns asszonynak*, az *ő legszeretőbb és legkedvesebb bátyjának/öccsének Daniel Fleming úrnak (Mr)*, az *én legszeretőbb apámnak Robert Knollys lovaguramnak (Sir)*. A családi kapcsolatot kifejező megszólítások mellett megjelenthettek a címzésben még titulusok, a mesterség megnevezései és egyéb kifejezések, ezen kívül találhatunk néhány példát a különlegesen

bensőséges kapcsolat kifejezésére is a címzésben (becenevek, kedveskedő formulák), ahogyan az a John Hoskyns által feleségének, Benedictának írt levélben látható.

(9) Az én egyetlen vigaszomnak és egyetlen földi örömömnek az én Benemnek: az én Bennem anyjának: [adassék](Hoskyns: 1615, John Hoskyns I, 70)

Természetesen a távolabbi ismerősöknek küldött levelekben a megszólítási formulák használata társadalmilag meghatározottabb volt. A társadalmilag feljebbvalók által használt szerkezetek egyértelműek és állandók (VEZETÉKNÉV + KERESZTNÉV + TITULUS), míg a társadalmi szempontból egyenrangúak által használt megszólításokban nagyobb variabilitást mutatnak, az *én szerető barátomnak Stockwell kapitánynak* formulától (elsősorban közeli barátok között) az egyszerű *Thomas Scott Esq*⁹. szerkezetig terjednek.

Nem volt teljesen elképzelhetetlen, hogy a társadalmilag alárendelt helyzetű emberek a *barátom* kifejezéssel szólítsák meg feljebbvalóikat, de erre a vizsgálat anyagában csak kevés példát találunk. A feljebbvalóknak írt levelek címzései általában csak a jelzőkben különböznek egymástól, ha egyáltalán különböznek egymástól, de ezek a formulák is inkább koncionalizálódtak, mint szabadak. A leggyakoribb szerkezetnek ebben a kategóriában a *becses John Hoskyns úrnak (Mr)* és a *igaz tiszteletre méltó George Fleming Baronet úrnak (Sir)* tűnik, attól függően, hogy a címzett a felsőbb vagy az alsóbb nemességhez tartozott. A vezetéknév és a keresztnév együttes használata továbbá, ahogy ez a példák is látszik, a felek közötti hatalmi viszonytól függetlenül állandó.

5.2 A 18. század

5.2.1 A jómódúak

Ahogy arról a 4. részben már beszéltünk, az úgynevezett jómódúak közé az uralkodóréteg, az arisztokraták és a nemesesek tartoztak a 18. században. A kevés számú megfelelő anyag miatt a papság által használt formulákat is ehhez a kategóriához soroltam, mivel a korban a papság társadalmi helyzete inkább a jómódúakéhoz közelített, mint a középréteghez. Ahogy arra számítani lehetett a 18. században is a szoros kapcsolatban álló személyek levelezésében a megszólítási formák feltűnő bizalmasságot mutatnak. A keresztnévek, becenevek és kedveskedő formulák használata továbbra is jellemző a közeli családtagok körében, illetve használatuk gyakoribbá válik a távolabbi rokonok között is. A korban egyáltalán nem szokatlan, hogy a *kedves unokaöcsém*hez hasonló régebbi szerkezetekkel találkozunk, de ugyancsak gyakoriak a *kedves Sukey* (Sally) vagy a *kedves Fannym* típusú

⁹ Az *esquire* ('nemesember') kifejezés használata a 15. századtól datálható. Az Oxford English Dictionary szerint az *esquire* szó ekkor mindenkire használható volt, aki születése, rangja vagy oktatása szerint „úriembernek” számított (kivételt képeztek a papság tagjai és a magas rangúak), szemben a korábbi állapotokkal, amikor a családban a legidősebb fiúra használták ezt a titulust. A korban csak a levelek címzésében használták, ugyanakkor az *uram (Mr)* megnevezés sokkal gyakoribb volt. Az Oxford English Dictionary továbbá megjegyzi, hogy a 17. században az *uram (Mr)* titulus a megszólítás jellemző módja volt lovagi rang alatt. Nem ismert, hogy az *esquire* és az *uram (Mr)* mikor váltak szinonim megnevezésekké, de vizsgálatom alapján úgy tűnik, hogy a folyamat a 17. század végén vagy a 18. század elején mehetett végbe.

megszólítások a feljebbvalók családon belüli alárendeltjeiknek írt leveleiben. Egyenrangúak levélváltásaiban pedig a *kedves Philem* (Philippa), *kedves Carluccim* (Charles), *legkedvesebb szerelemem* típusú szerkezetekkel, illetve a keresztnév és a becenév egyéb származékaival találkozunk a leggyakrabban, ahogy az a Fanny Burney által Charlotte nővérének írt levélrészletből (10) is látható.

(10) **Legkedvesebb Charlottenbergöm** – te vagy a legnagyobb szerűbb Charlottenberg – és egy kereskedőasszony (a woman of business) valóban. (Burneyf: 1799, Fanny Burney, IV, 308)

Az arisztokrácia körében a feljebbvalók és az egyenlő hatalmi pozícióban lévő személyek által használt megszólítások nem térnek el sokban a szó szoros értelmében vett köznemesség családon belül használt formuláitól. Sajnos az arisztokrácia kategóriájában az alárendeltek feljebbvalóiknak küldött leveleire csak kevés példát találunk a vizsgálat anyagában, például a gyerekek szülőknek írt leveleire, ami a két társadalmi osztály között a további összehasonlítást lehetetlenné teszi. A köznemesei rétegben a gyerekek továbbra is *uram* (*Sir*), illetve *asszonyom* kifejezésekkel szólították meg szüleik, de találunk példát sokkal talányosabb és kedveskedőbb formulákra is, mint például a *legkedvesebb padrém* és a *kedves papa/mama*.

A távolabbi ismerősök megszólítási formulák skálája a korban egyszerre keskeny és széles. Míg a legkisebb variancia a társadalmi feljebbvalók és alárendeltek egymásnak küldött leveleiben figyelhető meg, addig a társadalmi szempontból egyenrangúak és a közeli barátok leveleiben találkozhatunk a legváltozatosabb megszólítási formákkal. Az olyan szerkezetek, mint a *Fox úr* (*Mr*) vagy a *kedves uram* (*Sir*), illetve nemesi megszólítottak esetében a *herceg uram* (*my Lord Duke*), a *kegyelmed* és a *méltóságos uram* (*your Lordship*) a társadalmi alárendeltek és feljebbvalók egymásnak küldött leveleiben mind a két fél részéről egyformán gyakoriak. Az egyenrangú társadalmi helyzetben álló személyek leveliben azonban a megszólítások a hivatalos *asszonyom* és *Morgan úr* (*Mr*) szerkezetektől a szemlátomást bizalmasabb a *legkedvesebb hercegnőm*, a *kedves Fannikinem*, az *én egyetlen drága kis Burneym* és a *kedves Bolton* formuláig terjednek. A (11) példában látható Erasmus Darwin által Anna Sewardnak írt levélrészletből látható, hogy a barátság szorossága azt is lehetővé tette, hogy a levélírók fiktív megszólítási formákat találjanak ki.

(11) **Kedves Cicus kisasszony,**

Ahogy ültem előző nap sütkérezve a napon a szalonom ablakában, és láttam, hogy te a szemközi ablakban a csodaszép kerek arcodat és csinos foltos fülecskéidet mosod bársony mancsaiddal, és felséges görbülettel lengetted kacskaringó farkadat;
(Darwin: 1780, Erasmus Darwin, 100)

A papságban a távolabbi kapcsolatban álló lelkészek ugyanakkor rendkívül tudatosak a címzett társadalmi rangjával kapcsolatban és a variációk száma rendkívül alacsony. Az *uram*

(*Sir*) titulus továbbra is a leggyakrabban használt megszólítási formula az olyan jelzős szerkezetekben, mint a *tisztelendő uram* és a *kedves uram*.

A 18. századi címzések sokkal egységesebbeké váltak, mint a 17. században voltak. A legtipikusabb címzésben használt megszólítási formula a VEZETÉKNÉV + (KERESZTNÉV) + TITULUS, vagy egy másik változatban VEZETÉKNÉV + KERESZTNÉV + RANG szerkezet (a férfi címzetteknel leggyakrabban az *esquire*-t használták, amelyet egyéb kifejezések is kiegészíthettek, mint a (12) példában).

(12) **Richard Greenville Esq.-nek a Parlament tagjának** részére, Pall^{mall}, London ffrank
(Purefoy: 1749, Henry Purefoy, 368)

A köznemesség által írt levelek esetében ez a forma tűnik a leggyakoribbnak mind a feljebbvalók, az egyenlők és az alárendeltek körében a felek között távolságtól függetlenül, tehát hasonló címzéseket találunk a családtagok és távoli ismerősök leveleiben is. A nemesi származású címzettek esetében még ugyancsak megjelenhet a címzett magas társadalmi rangját elismerő megszólítási forma, például az *őkegyelmének Grafton hercegének, a nagy tiszteletre méltó Mary Pierrepont asszonynak* és a *mély tiszteletre méltó Charles Lord Halifaxnak* szerkezetekhez hasonló formulák az anyagban tipikusnak mondhatók. Az (alacsonyabb) papság körében a *Williams tisztelendő úrnak (Mr)* típus a legáltalánosabb.

5.2.2 A középréteg és a szegényebbek

A középréteg ebben a korban mesterségbeliekből például jogászokból, doktorokból és üzletemberekből, míg a szegényebb réteg kézművesekből, kereskedőkből és mesteremberekből állt. Elképzelhető azonban, hogy egy szakképzett kézműves a középréteghez tartozhatott attól függően, hogy mennyire volt vagyonos és mekkora volt az üzlete. A kategóriához tartozó vizsgálati anyag meglehetősen korlátozottsága ellenére az adott társadalmi alkategóriára legjellemzőbb megszólítási formák mégis feltérképezhetők. A közvetlen megszólítási formák a társadalmi szempontból feljebbvalók alárendelteknek küldött leveleiben, valamint az egyenrangúak által használt szerkezetek meglehetősen hasonlóak. Az *uram (Sir)* titulust legtöbbször mesterségbeliek, doktorok és ügyvédek megszólítására használták. A kézműveseket, mint például az asztalosokat, a vaskereskedőket és a kővágókat a vezetéknév + *uram (Mr)* formulával vagy egyszerűen a keresztnévvel szólíthatták meg (szolgák esetében).

A címzések még kevésbé különböztek egymástól. A mesterségbelieket úgy tűnik, a megbecsültségtől függetlenül a VEZETÉKNÉV + (KERESZTNÉV) + MESTERSÉG MEGNEVEZÉSE + *uram (Mr)* megszólítással illették a címzésben, például *Porter ügyvéd úrnak, Wallbank sebész úrnak, Dodsley könyvkereskedő úrnak*. Az alacsonyabb rangú kézművesek megszólítására is hasonló formulákat használtak, ahogy az az Elizabeth Purefoy által írt (13) példában is látható, de a régi megszólítási stílus maradványaira is találunk példát az anyagban. Henry Purefoy, Elizabeth fia, a régies *jóember* kifejezést használja egy szabad kisbirtokos megszólítására, mind a címzésben, mind pedig közvetlenül a levélben (14). Ez a formula a 18. századi

levelekben rendkívül ritka, és a használatát még bizonytalanabbá teszi az a tény, Henry ugyanazt a John Elms-et egy másik levelében *Elms úrnak (Mr)* nevezi.¹⁰

(13) **Belchier úrnak a bútorasztalosnak** Sunban St Pauls Church yard &c. (Purefoy: 1736, Elizabeth Purefoy, 98)

(14) **John Elms jóembernek**, Rose úrnál Charltonban (Purefoy: 1752, Henry Purefoy, 41)

Az anyagból egyértelműnek látszik, hogy a középréteg és a szegényebb rétegek a 18. században már nem alkotottak olyan koherens csoportokat, mint a korábbi évszázadokban. A vezetéknev + *uram/asszonyom (Mr/Mrs)* és az *uram (Sir/Madam)* kifejezések már a nemesség határain kívülre is alkalmazhatóvá váltak, továbbá a különböző mesterség-megnevezések használata hangsúlyozhatta a címzett társadalmi helyzetét.

6 Tárgyalás

6.1 Általános megfigyelések

Ha először a megszólítási formulák diakrónikus változását társadalmi szempontból vesszük számításba, akkor elmondható, hogy a 18. században a magasrangúak körében érzékelhető a legkisebb változás a 17. századi állapotokhoz képest. Az uralkodóház, az arisztokrácia, a főpapság és a felsőbb köznemesség tagjainak megszólítása dicsérő formulák, titulusok és más társadalmi ragot jelölő kifejezések segítségével történt, míg az alsóbb köznemesség és a mesterségbeliek megszólítását a felek közötti kapcsolat sokkal inkább meghatározta, mint bármely más társadalmi változó. A változatosság legfőbb színhelyének mindkét században a köznemesség tekinthető, és azon belül is a hatalmi szempontból egyenrangú személyek egymás közötti leveleiben található közvetlen megszólítások messze a legváltozatosabbak. A közvetlen megszólítási formulákat érintő akármilyen változást tehát általában a felek közötti kapcsolat szorossága irányította. A levélíró használhatott megszólításra egyszerűen becenevet, keresztnemet, kedveskedő formulákat és a rokoni kapcsolat megnevezését, ha a címzett családtag vagy nagyon közeli barát volt, de ahogy a felek közötti távolság nőtt a közvetlen megszólítás is úgy vált távolságközpontúvá és a lehetőségek száma is csökkent. A távolság változója mellett a közvetlen megszólítási formát a levélíró címzett iránti érzései, csakúgy mint a címzett kora is befolyásolhatta, tehát például inkább a negatív udvariasság módszereit alkalmazza a megszólításban az író, ha mérges volt a címzetre, és pozitív udvariasságot használt, ha a címzett fiatalabb volt nála. A 18. században a megszólítási formulák egy egészen új válfaját vezették be a szépírók: mivel az általuk használt megszólításokat sokkal könnyebben befolyásolta magának a levélnek a hangulata, ezért a

¹⁰ Az Oxford English Dictionary a 18. század elejéig (1702) hoz a *jóember* kifejezésre példát, később azonban archaikussá vagy költőivé vált a használata.

lehetséges formulák között olyan példákat is találunk, mint a *szeleburdi kishitű hölgy* és a *kedves Cicus kisasszony*.¹¹

A címzéseknel azonban más a helyzet, mint a levelek belsejében található megszólítási formulák esetében. A levél külsejére írt címzések szigorúan mintakövetők: a 18. században konvencionálisak és merevek, habár a 17. század végére a címzések látszólag sokkal egyszerűbbé válnak. A két évszázaddal korábban keletkezett címzések például, mint *az én igaz tiszteletre méltó bátyámnak* vagy *az igaz tiszteletre méltó és az ő egyedülállóan jó mesterének* szerkezetek a 18. századi anyagban már egyáltalán nem jelennek meg, ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy ez a fajta változás jellemzőbb a társadalmi szempontból feljebbvalók alárendeltjeiknek írt leveleiben, mint a fordított helyzetben. Az idő múlása nem változtatta meg azt a tényt, hogy a címzések elsődleges funkciója az, hogy a levelet a szándékolt címzethez irányítsa, ennek elérése érdekében pedig a névnek és a rangjának a megfelelő helyen kellett lenni.

A levelezőfelek közötti szoros kapcsolat nem befolyásolta olyan mértékig a címzést, mint a levél belsejében található megszólítást. Habár a 17. században a rokonsági és a baráti kapcsolatot is megemlíti a címzésben, a 18. századi címzésekre jellemző, hogy semmilyen különbséget nem mutat a közeli és a távoli címzettek között.¹² Még a közeli családtagoknak írt levelek is *a mély tiszteletre méltó, uramnak (Mr)* vagy *asszonyomnak (Mrs)* szálnak, továbbá a társadalmi téren történt változások nyilvános elismerésének is megfelelőbb eszközei, mint a belső megszólítások. Ha a közvetlen megszólításokat összehasonlítjuk a címzésekkel, akkor láthatjuk, hogy a közeli levelezőtársak leveliben nagyobb az aszimmetria. Továbbá a társadalmi szempontból egyenrangú felek levélben és a levél külsején használt megszólításaik kevésbé egyeznek, mint a feljebbvalóknak vagy az alárendeltnek írt levelekben, ahol a formulák nagyobb összhangban vannak egymással.

A címzések fejlődésének egyik legszembetűnőbb jellemzője a *barát* szó használatában figyelhető meg. A vizsgálat anyaga azt mutatja, hogy ez a 17. században gyakran használt formula az 1680-as évekre lassan eltűnik,¹³ utána már csak a közvetlen megszólításokban jelenik meg, a levelek belsejében. Ha közelebbről megvizsgáljuk a terminus használatát a címzésekben, akkor láthatjuk, hogy a *barát* főleg a társadalmi szempontból egyenrangú kisnemesek, az alsóbb papság és a mesterségbeliek leveliben fordul elő. A kifejezés az igaz barátság és a bizalmas viszony érzetét kelti, amely általában a köznemesség tagjai között volt

¹¹ Természetesen a korábbi évszázadokban is megesett, hogy a levél hangulata kihatott a megszólításra, akár csak például erdélyi Erzsébet a *te csúf, mocskos tevépofa* gúnyolódó formulát használta Carlisle grófjára (l. még Nevalainen és Raumonin-Brunberg 1995: 578).

¹² A 18. századi címzésekben is található néhány példa a rokoni kapcsolat megnevezésére, mint például a *kedves feleségemnek* esetében. Véleményem szerint ez csak azt jelzi, hogy a levél valószínűleg személyesen kézbesíthették (egy rokon vagy egy közeli barát), és nem a postaszolgálatra bízták, amely esetben nem lett volna szükség egy ennyire részletes és hódolatteljes címzésre.

¹³ A jelen korpuszban a *barát* megjelenésének legkésőbbi példája John Evelyn Samuel Pepysnek küldött 1680-as levele. Az utolsó alkalom, amikor a rokonsági kapcsolat megnevezése megjelenik a címzésben egy évvel későbbi, 1681-es, a használó ezúttal Samuel Pepys, aki sógorának nővérét, Ester St. Michelt szólította *nővéremnek*.

megfigyelhető, illetve az alsóbb papság tagjai a szolidaritás kifejezőeszközeként használták.¹⁴ Ha a *barát* szó a feljebbvaló alárendeltjének írt levelében fordult elő, akkor valószínű, hogy a férj feleségének küldött levelében jelenik meg, vagy ha a szociális távolság nagyobb volt, akkor valószínűleg a levélíró és a címzett közötti kapcsolat volt szorosabb, mint az átlagos idegenek között (például ha rendszeres kapcsolatban álltak egymással), vagy esetleg ha a feljebbvaló jóakarát szeretne volna kifejezni a címzettnek.¹⁵ Ezzel szemben, ha a *barát* kifejezést egy alárendelt használta egy feljebbvaló megszólítására, akkor egyfajta szociális „lágyítóként” funkcionálhatott vagy a levél írójának lojalitását volt hivatott kifejezni a címzett felé, ahogy ezt Andrew Marvell and Ben Jonson esetében láthatjuk. Nem lehet tudni, hogy a tény, miszerint mindketten társadalmi szempontból törekvőknek tekinthetők, mennyiben járult hozzá az általuk használt, amúgy is rendkívül esdeklő és önmagukat lealacsonyító levelekben megjelenő, megszólítási formákhoz. A társadalmi mobilitás hatása a *barát* kifejezés használatára azonban további vizsgálatokat igényel ahhoz, hogy bármiféle egyértelmű következtetést lehessen a témával kapcsolatban levonni (a társadalmi mobilitás jelenségének általában a megszólítási formulákra gyakorolt hatásáról l. még Nevala 1998).

6.2 Udvariasnak szánva

A vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a levélben található megszólítások megbízható jelölői a felek közötti viszonyoknak. A megszólításoknak mindig címzettorientáltaknak kellett lenniük, tehát a közvetlen megszólítás kiválasztását a levél címzettjének személye befolyásolta a leginkább. Ez a jellegzetesség mind a 17. században, mind pedig a 18. században változatlanul fennállt. A címzésben használt formulákat azonban egy másik szempontból is érdemes megvizsgálni, mivel itt a hallgatóság auditor tagjai is, jelenlétük legyen akár jóváhagyott vagy akár nem, ugyanolyan mértékben befolyásolták az aktuálisan használt formát, mint a címzett személye. A jelenséget nyelvtörténeti szempontból nézve úgy tűnik, hogy a 18. században a levélben található megszólítás fontosabb szerephez jutott, mint a címzés, amely ennek következtében elvesztette a felek közötti kapcsolatot jelölő funkcióját.

A vizsgálat alapján világosnak látszik tehát, hogy a levélben és a levél külsején található megszólításokat elsősorban a hallgatóságra tervezés határozta meg, és nem pedig a bírálóra való tervezés. A címzésekben az egyetlen jellemző, amely a bírálóorientált nyelvvel mutat hasonlóságokat az a *barát* használata abban az esetben, ha írjuk társadalmi törekvőként a szó használatával bizonyos előnyöket kíván elérni. A kifejezés egyaránt tekinthető a csoporton belüli konvergencia vagy a csoporton kívüli divergencia eszközének attól függően, hogy a levél írója kit feltételez, illetve kíván bírálójának. Sokkal valószínűbb azonban, hogy

¹⁴ Ebben az esetben a szolidaritás szempontja azon a megfigyelésen alapul, hogy az anyagban a *testvér* megnevezés még érsekek között is megfigyelhető.

¹⁵ Shiina (2003: 66–70) tanulmányozta a *barát* vocativusi használatát a korai angol komédiákban, és arra a következtetésre jutott, hogy a kifejezés, ahogy ő hívja, „megismertetőként” funkcionált a feljebbvalók részéről az alárendelt felé. Ha azonban a kifejezés például a férj és a feleség közötti dialógusban jelenik meg, akkor más a szerepe, mivel az általában használt megszólítási formáktól való elmozdulás hatására a *barát* használata az egész megnyilatkozást agresszívvá teszi, így növeli a házastársak közötti távolságot.

általában a megszólítás megválasztását a címzésben is sokkal inkább a címzett vagy a hallgatóság, vagy mindkettő befolyásolta.¹⁶

Ha csupán a pozitív és a negatív udvariasság szempontjából tekintünk a vizsgálati anyagra, akkor megállapítható, hogy a levelek többségében a relatív hatalmi viszonyok fontos szerepet játszottak a közvetlen megszólítások kiválasztásában. Az alárendelt levelezőtársakat általában pozitív udvariassági formulákkal szólították meg, míg a feljebbvalók főleg negatív udvariasságot használó formulákkal illették. A hatalmi szempontból egyenrangúak megszólíthatták egymást pozitív és negatív udvariassági formákkal is attól függően, hogy mekkora volt közöttük a relatív távolság.

A címzések azonban minden esetben tartalmaznak olyan formulákat, amelyek bizonyos szintig a negatív udvariasság eszközeinek tekinthetők, tehát a hatalmi viszonyok látszólag nem vezetnek olyan ingadozáshoz a pozitív és negatív udvariassági formák között, mint ahogy azt a belső megszólítások esetében tapasztaltunk. Elsősorban a családi levelekben az látszik, hogy diakrón szempontból a levelek megszólításában, illetve a levél szövegében található megszólítási formákban a negatív udvariasság felől a pozitív udvariasság kifejezései felé történt elmozdulás, míg ugyanez a címzésekre nem jellemző. A vizsgálat folyamatából egyértelműen látszik, hogy a belső közvetlen megszólításokkal szemben a kívül található címzéseket nem elegendő csupán az udvariasság szempontjából vizsgálni. Könnyen előfordulhat, hogy a címzésekből hiányzik az a valami, amely lehetővé teszi a megszólítások egyedi és körültekintő kiválasztását: a titkosság. Elmondható tehát, hogy a negatív arculat védelmének a fenntartása a címzésekben fontosabb, mint a levél belsejében.

6.3 „Személyes” gyakorlat és „nyilvános” érintkezés

A vizsgálat nyomán ugyan nem lehet egyértelmű következtetéseket levonni a levélíró-kézikönyvek pontos hatásáról a megszólítási formulák használatára, mégis kitartok azon álláspontom mellett, hogy különösen a 17. században a kézikönyvek elsődleges funkciója a meglévő gyakorlat leírása, és nem pedig a normaalkotás volt. Természetesen eltérő gyakorlatokat is használhattak a korban, azonban inkább a felsőbb osztályok tagjai, nem pedig az alacsonyabb származásúak, nagy örömmel fogadhatták a feljebbvaló címzettek helyes megszólítását érintő tanácsokat. A korpuszban található levelek íróit befolyásolhatták a kor levélíró-kézikönyvei, bizonyos fokig legalábbis, viszont elsősorban a családi levelek olyan megszólítási formulákat alkalmaznak, amelyek csak a szerzők saját agyszüleményei lehetnek.¹⁷

Különbség figyelhető meg a címzések és a belső megszólítások között is. A családi levelezésekben a közvetlen megszólítási formák a levelek kezdetén, illetve magukban a

¹⁶ Youssef (1993: 273) megjegyzi, hogy a hallgatóságorientált megnyilatkozásokat nem feltétlenül kell, hogy a közvetlen címzett (mint olyan) befolyásolja. Vizsgálatában a gyerekek például, amikor különböző nyelvi döntéseket hoztak, akkor választásukban a távolabbi (jövőbeli) hallgatók jelenléte éppen annyira vagy még inkább fontos volt, mint a címzett személye.

¹⁷ Tieken-Boon van Ostade (1999: 107), Austin (2000: 52, 57) és Nevalainen (2001: 220) vizsgálatai kimutatták, hogy a levélíró-kézikönyvek által bevezetett minták és formulák nem feltétlenül kerültek bele a levélíró gyakorlatba. Az episztoláris konvenciók hatása valószínűleg inkább szórványos és közvetett volt, mint következetes és magától értetődő.

szövegekben kevésbé idiomatikusak, így a személyes gyakorlat itt egyértelműen sokkal változatosabb, mint távoli ismerősök esetében, valamint sokkal kevésbé normakövető. A becenevek egyre gyakoribb használata (családtagok és barátok körében) már önmagában is a megszólítási formulák általános igazodóképességét mutatja.

A címzésben úgy tűnik azonban, hogy az egyének közötti különbségek nem hatottak ki az éppen aktuális megszólító szerkezet használatára. Ahogy már korábban láttuk, a 18. században a címzésben használt formulák nemcsak szerkezetüket tekintve lettek egyszerűbbek, de funkciójukat is részben elvesztették, és ezért például a rokoni kapcsolat megnevezései és a *barát* típusú kifejezések teljesen eltűntek a levél külsejéről. Ezt a gyakorlatot a levélíró-kézikönyvek is befolyásolhatták, mivel, ahogy azt már a 2.2 részben már említettük, de la Serre például már az 1640-es években azt tanácsolja olvasóinak, hogy lehetőleg ne használjanak semmiféle rokoni vagy baráti kapcsolatra utaló kifejezést a címzésben.¹⁸ Hogy miért csak harminc-negyven évvel később érzékelhető ez a levélírási gyakorlatban, arra nem csak az ilyen típusú kézikönyvek növekvő száma, de a 17. század második felében a kiadványok utáni növekvő kereslet adhat magyarázatot. Érdekes lenne ugyanakkor megnézni, hogy a levélíró-kézikönyvek befolyásolták-e a 18. században a *barát* szó használatát a papság által használt címzésekben, mivel ez a jelen tanulmányban a felhasznált anyag természete miatt nem megállapítható.

A levélíró-kézikönyvek elterjedt használata akár olyan későn is elkezdődhetett, mint a 18. század második fele, de valószínű, hogy az aktuális levélíróknak viszonylagos szabadságuk volt saját levelezési gyakorlatuk alakításában. Akármennyire kiterjedt is volt a levélíró-segédkönyvek használata, mégis osztozom Nevalainen (2001: 219) megállapításában, miszerint a megszólítások használata nem a levelekből eredeztethető, hanem mélyen a társadalmi konvenciókban gyökeredzik.

A megszólítások egységesülésének folyamata a címzésekben és a levelek belsejében található megszólítások esetében is felveti a személyesség és a nyilvánosság hatásának kérdését a levélírási gyakorlatra. A 18. században a „nyilvánosság” fogalma, valamint maga a változó társadalom hozzájárulhatott a megszólítási formulák folyamatos egyszerűsödéséhez, ami különösen a címzésekben figyelhető meg. A belső megszólítási formulának ugyanakkor, a nyilvánosság szempontjain túl, a személyesség szempontjait is szem előtt kellett tartania; a levélírónak tehát tisztában kellett lennie a kettő közötti különbségekkel, valamint tudnia kellett, hogyan használja ki ezeket a különbségeket.

7. Összefoglalás

¹⁸ A levélíró-kézikönyvek mellett az úgynevezett illemtankönyvek is tartalmaztak bizonyos kifejezések nyilvános használatát érintő tanácsokat. Az Udvariasság szabályaiban (The Rules of Civility 1678: 33) például világosan ki van fejtve, hogy a *szolgálat* és a *barátság* szavakat csak egyenrangúak használhatják, valamint egy feljebbvaló mondhatja alárendeltjének. (Hálás vagyok Dr. Minna Palander-Collinnak, hogy az említett könyvről készített jegyzeteit átadta nekem.) Nem biztos továbbá az sem, hogy a *barát* eltűnéséhez mennyiben járult hozzá az a tény, hogy a kifejezés a kvékerek körében általános használt szolidaritásjelölő volt. Egy további lehetséges magyarázat, hogy amikor a kifejezés megkülönböztető használata a nagyközönség számára is ismerté vált, akkor az emberek lassan felhagytak a használatával a címzésekben, hogy eltávolítsák magukat az olyan vallási csoportoktól, mint a kvékerek.

Jelen tanulmányban a megszólítási formákat mint szociopragmatikai jelenséget a hallgatóságra tervezés modellje és az udvariasság elmélet alapján vizsgáltam. A címzésben és a levél belsejében található megszólító szerkezetek különbségeinek és hasonlóságainak vizsgálatához szükséges volt, hogy a levelezésben érintett személyeket többé-kevésbé befolyásoló résztvevőknek tekintsem. Míg a levél elején és a magában a szövegben található megszólítások esetében a választást elsősorban a felek közötti kapcsolat befolyásolta, addig a címzésekben használt szerkezetek megválasztásánál az író úgy tűnik, nem csak a címzett személyét, de a hallgatóság potenciális véleményét és reakcióit is számításba vette. Végül is sokkal valószínűbb volt, hogy magát a levél szövegét kevesebb ember fogja látni, mint a külső felületét.

Egy szélesebb spektrumon a társadalmi normáknak és konvencióknak is hatással kellett lenniük a megszólításokra, különösen egy olyan erősen strukturált társadalomban, mint a korai modern Anglia. A levélíró-kézikönyvek hatása az aktuális megszólítási formákra továbbra is bizonytalan, viszont elképzelhető, hogy a bizonyos segédkönyvekben meghatározott jellemzők (például a *barát* kerülése a címzésben) a levélírók növekvő normatív minták iránti tudatosságához vezethetett. Később a társadalmi berendezkedésben bekövetkezett változások befolyásolhatták a megszólítási formulák egységesülését, különösen a távoli ismerősök közötti levelekben, habár valószínűleg az egyéni ízlés is szerepet játszott a szoros kapcsolatban álló levelezőtársak (családtagok és barátok) közvetlen megszólításában.

Hivatkozások

- Austin, Frances. 2000. Letter writing in a Cornish community in the 1790s. In: David Barton and Nigel Hall (szerk.). *Letter Writing as a Social Practice*. (Studies in Written Language and Literacy 9). Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 42–61.
- Bell, Allan. 1984. Language style as audience design. *Language in Society* 13, 145–204.
- Bell, Allan. 2001. Back in style: Reworking audience design. In: Penelope Eckert and John R. Rickford (szerk.). *Style and Sociolinguistic Variation*. Cambridge: Cambridge University Press, 139–169.
- Briggs, Asa. 1999 [1983]. *A Social History of England*. Harmondsworth: Penguin.
- Brown, Penelope, and Stephen C. Levinson. 1987. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Burke, Peter. 2000. A civil tongue: Language and politeness in Early Modern Europe. In: Peter Burke, Brian Harrison and Paul Slack (szerk.). *Civil Histories: Essays Presented to Sir Keith Thomas*. Oxford: Oxford University Press, 31–48.
- Chartier, Roger, Alain Boureau and Cécile Dauphin. 1997. *Correspondence: Models of Letter-writing from the Middle Ages to the Nineteenth Century*. Transl. by Christopher Woodall. Cambridge: Polity Press.
- Coupland, Nikolas, and Howard Giles (szerk.). 1988. Communicative accommodation: Recent developments. Special issue of *Language and Communication* 8 (3/4).

- Coward, Barry. 1994 [1980]. *The Stuart Age: England 1603–1714*. London and New York: Longman.
- Daybell, James (ed.). 2001. *Early Modern Women's Letter-writing, 1450–1700*. Basingstoke: Palgrave.
- Fitzmaurice, Susan M. 2000. Tentativeness and insistence in the expression of politeness in Margaret Cavendish's *Sociable Letters*. *Language and Literature* 9 (1), 7–24.
- Fitzmaurice, Susan M. 2002. *The Familiar Letter in Early Modern English*. (Pragmatics and Beyond New Series 95). Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Goldberg, Jonathan. 1990. *Writing Matter: From the Hands of the English Renaissance*. Stanford: Stanford University Press.
- Hornbeak, Katherine Gee. 1934. *The Complete Letter Writer in English 1568–1800*. (Smith College Studies in Modern Languages, Vol. XV, Nos. 3–4). Northampton, MA: Collegiate Press.
- Houlbrooke, Ralph. 1984. *The English Family, 1450–1700*. London: Longman.
- Irving, William Henry. 1955. *The Providence of Wit in the English Letter Writers*. Cambridge: Duke University Press.
- Laitinen, Mikko. 2002. Extending the *Corpus of Early English Correspondence* to the eighteenth century. *Helsinki English Studies* 2. <http://www.eng.helsinki.fi/hes/Ń>.
- Munck, Thomas. 2000. *The Enlightenment: A Comparative Social History 1721–1794*. London: Arnold.
- Nevala, Minna. 1998. *By him that Loves you*: Address forms in letters written to 16th-century social aspirers. In: Antoinette Renouf (ed.). *Explorations in Corpus Linguistics*. Amsterdam and Atlanta: Rodopi, 147–158.
- Nevala, Minna. 2002. *You're moder send a letter to the*: Pronouns of address in private correspondence from Late Middle to Late Modern English. In: Helena Raumolin-Brunberg, Minna Nevala, Arja Nurmi and Matti Rissanen (szerk.). *Variation Past and Present. VARIENG Studies on English for Terttu Nevalainen*. (Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki 61). Helsinki: Société Néophilologique, 135–159.
- Nevala, Minna. 2003. Family first: Address formulae in English family correspondence from the fifteenth to the seventeenth century. In: Irma Taavitsainen and Andreas H. Jucker (szerk.). *Diachronic Perspectives in Address Term Systems*. (Pragmatics and Beyond New Series 107). Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 147–176.
- Nevalainen, Terttu. 2001. Continental conventions in early English correspondence. In: Hans-Jürgen Diller and Manfred Görlach (szerk.). *Towards a History of English as a History of Genres*. Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter, 203–224.
- Nevalainen, Terttu, and Helena Raumolin-Brunberg. 1995. Constraints on politeness: The pragmatics of address formulae in early English correspondence. In: Andreas H. Jucker (ed.). *Historical Pragmatics. Pragmatic Developments in the History of English*. (Pragmatics and Beyond New Series 35). Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 541–601.

- Nevalainen, Terttu, and Helena Raumolin-Brunberg. 2003. *Historical Sociolinguistics*. London: Longman.
- Nevalainen, Terttu, and Helena Raumolin-Brunberg (szerk.). 1996. *Sociolinguistics and Language History*. Amsterdam and Atlanta: Rodopi.
- Nurmi, Arja. 1999. *A Social History of Periphrastic DO*. (Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki 56). Helsinki: Société Néophilologique.
- Oxford English Dictionary*. 2nd ed. 1989 (ed. J. A. Simpson and E. S. C. Weiner), Additions 1993–7 (ed. John Simpson and Edmund Weiner; Michael Proffitt), and 3rd ed. (in progress) Mar. 2000 (ed. John Simpson). *OED Online*. Oxford University Press. <http://dictionary.oed.com>.
- Porter, Roy. 1990 [1982]. *English Society in the Eighteenth Century*. Harmondsworth: Penguin.
- Porter, Roy. 2000. *Enlightenment: Britain and the Creation of the Modern World*. Harmondsworth: Penguin.
- Redford, Bruce. 1986. *The Converse of the Pen: Acts of Intimacy in the Eighteenth-century Familiar Letter*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Robertson, Jean. 1943 [1942]. *The Art of Letter Writing: An Essay on the Handbooks Published in England during the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. London: University Press of Liverpool.
- The Rules of Civility; or, Certain Ways of Deportment Observed amongst All Persons of Quality upon Several Occasions*. 1678. London.
- Shiina, Michi. 2003. How spouses used to address each other: A historical pragmatic approach to the use of vocatives in Early Modern English comedies. *Bulletin* 48, Faculty of Letters, Hosei University, 51–73.
- Tanskanen, Sanna-Kaisa. 1996. “No Lesse Plesaunt than Profitable”: Early modern letter-writing manuals revisited. In: Marita Gustafsson (ed.). *Essayes & Explorations: A ‘Freundschrift’ for Liisa Dahl*. (Anglicana Turkuensia 15). Turku: University of Turku, 145–156.
- Tanskanen, Sanna-Kaisa. 2003. “Best patterns for your imitation”: Early modern letterwriting instruction and real correspondence. In: Risto Hiltunen and Janne Skaffari (szerk.). *Discourse Perspectives on English: Medieval to Modern*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 167–195.
- Tieken-Boon van Ostade, Ingrid. 1999. Of formulas and friends: Expressions of politeness in John Gay’s letters. In: Guy A. J. Tops, Betty Devriendt and Steven Geukens (szerk.). *Thinking English Grammar: To Honour Xavier Dekeyser, Professor Emeritus*. Leuven: Peeters, 99–112.
- Wall, Alison. 2001. Deference and defiance in women’s letters of the Thynne family: The rhetoric of relationships. In: James Daybell (ed.), 77–93.
- Webb, Robert K. 1980. *Modern England: From the Eighteenth Century to the Present*. New York: Harper and Row.

- Woolley, Hannah. 1675. *The Gentlewoman's Companion; or, A Guide to the Female Sex*. London.
- Wrightson, Keith. 1982. *English Society 1580–1680*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Youssef, Valerie. 1993. Children's linguistic choices: Audience design and societal norms. *Language in Society* 22, 257–274.

A szerzőről

Minna Nevala, MA, a Helsinki Egyetem Változatok és változások az angol nyelvben kutatócsoportjának tagja. Nemrég védte meg doktori disszertációját, amelyet a 15. és 18. század közötti személyes levelek megszólítási formáinak szociopragmatikai vonatkozásairól írt. Részt vett a Korai Angol Levelek Korpuszában (CEEC) összeállításában. Tudományos érdeklődési körébe tartozik a nyelvtörténeti pragmatika, a szövegvizsgálat és a levélművek szerkesztése.